

Albertas ROSINAS

Vilniaus universitetas

DĖL ASMENINIŲ ĮVARDŽIŲ DVISKAITOS KILMININKO KAI KURIŲ FORMŲ KILMĖS

Buvusios Rytų Prūsijos lietuvių šnektose ir raštuose (religinių tekstų vertimuose, gramatikose, liaudies dainų rinkiniuose, grožinėje literatūroje) ir pietinėse vakarų aukštaičių šnektose vartojamos trejopos asmeninių įvardžių dviskaitos kilmininko formos: 1. *mùma, jùma* (greta daugiskaitos kilmininko *mūsu, mūs, jūsu, jūs*). 2. *mumu, jumu*, 3. *mudvies, judvies*.

A. Bezenbergeris manė, kad formos *mùma, jùma* yra indoeuropiečių dviskaitos abliatyvo tęsinys (žr. Bezenberger 1877, 149). Taip mano ir kai kurie kiti autoriai (žr. Gargasaitė 1964, 237t.; 1976, 55). Su tokia nuomone ne be pagrindo nesutinka Z. Zinkevičius, kuris teigia, kad „ono ne predstavljaetsja ubeditelny m toljko iz-za somniteljnosti suščestvovanija formy ablativa dv. č. v obščeeindoevropejskom, no i v vidu točnogo sootvetstvija litovskogo okončanija *-(i)ma* i staroslavjanskoj fleksii dat.-tv. p. dv. č. *-(b)ma*“ (Zinkevičius 2002, 303t.), plg.: dvs. naud. *mùma, jùma* (Bieliūnai) (Zinkevičius 2002, 303).

Zinkevičius, tirdamas dviskaitos kilmininko kilmę, priėjo prie išvados, kad *mùma, jùma* kilmininko funkcija yra antrinė ir susijusi su linksnių pakeitimu prielinksninėse konstrukcijose. Kaip žinoma, senovės lietuvių kalboje (ir kai kuriose dabartinėse šnektose) kai kurie prielinksniai (pvz.: *iki (ligi), po, prie*) valdė naudininką – vėliau naudininką pakeitė kilmininkas: *prie namui* → *prie namo*. Iš to daroma išvada, kad po kalbamojo sintaksinio pakitimo „sochranivšajasja reliktojavja forma *mùma* (sootvetstvenno i *jùma*) v sočetanii *priè mùma* stala vosprinimatsja kak forma roditeljnogo padeža“ (žr. Zinkevičius 2002, 304). Dėl to *mùma, jùma* kaip kilmininkai apibendrinti ir neprielinksninėse konstrukcijose.

Toks kalbamųjų formų funkcijų pakitimo aiškinimas yra įdomus, bet gana vienapusiškas ir neįtikinamas. Užsimenama tik apie sintaksinių konstrukcijų pakitimą, remiamasi „nuogais“ empiriniais faktais, užmirštama formų kontekstinė analizė, sisteminė posesyvumo raiška ir tos raiškos priemonės.

Kiek galima spręsti iš senųjų Mažosios Lietuvos tekstų ir pietinių vakarų aukštaičių šnektų duomenų, kalbamajame plote posesyviniai santykiai, be kilmininko, adesyvo, sangražinių veiksmažodžių, konstrukcijos **P^{vard.} turėti** [**A** → **B^{gal.}**],

XVI–XVIII a. buvo reiškiami ir konstrukcija P^{naud} [B^{vard.} *būti* A] (žr. Rosinas 1988, 22).

Jablonskis šį posesyvumo raiškos būdą vadina esančio *kam* dalyko naudininku (Esančio *kam* d a l y k o n-kas). „Šitas n-kas skiriasi nuo A (t. y. nutinkančio *kam* dalyko naudininko – A. R.) daugiausia tuo, jog čia turim reikalo visur su veiksmažodžiu *būti*“ (žr. Jablonskis 1957, 600). Toliau kalbininkas rašo: „Užuot sakę „nēr *man* tėvelio, *jam* buvo reikalų daugybė“, rašomojoje kalboje pasakom d a b a r dažniausiai „aš neturiu tėvelio, *jis* turėjo dar reikalų daugybę...“ Šitas naud-kas, mūsų plačiai vartotas seniau, dabar plačiai yra sakomas l a t v i ū ir m ū s ū d a i n ū (tautosakos) kalboje“ (Jablonskis 1957, 601).

Kalbamąjį posesyvumo raiškos būdą, paveldėtą iš baltų prokalbės, rodo tiriamo krašto pasakų ir dainų tekstų pavyzdžiai: *Kaip mudu, tėvai, ženysimės, kad aš esu j u m i e m duktė, o jūs m a n tėvas asat?* BsLPĮ I 227 (Panemunė); *Yr m a ruimelė/ Šioj girelėj* RD II 200. Kad pasakymuose su veiksmažodžio *būti* formomis vartojamas naudininkas, patvirtina ir tautosakos tekstų pavyzdžiai: [...] *aš neesu j u m a tikras tėvs* BsLPĮ I 45; *Niera, kai niera m u m m a Brolaicžio* RD I 132 (2x); *Kiti vaikai pasaki, mudu neesančiu j u m a vaiku* BsLPĮ I 202 etc. Šiuose kontekstuose formas *muma*, *juma* laikyti kilmininko formomis neleidžia nei reikšmė, nei posesyvinių konstrukcijų kūrimo implikacijos principas, plg.: *Ve dum buvo trys vaikai* Pp (LKŽ I² 333) ir *Vaikų m a n nebuvo* Brž (LKŽ I² 330).

Kaip matyti iš sukauptos medžiagos, tiriamajai lietuvių tarmei net XX a. tebebuvo būdingi E-kalbų požymiai (apie E-kalbas žr. Rosinas, 1988, 22), tebevyko konstrukcijos su *būti* + naudininkas ir konstrukcijos *turėti* + galininkas konkurencija. Vykstant konkurencijai būdvardžio ir daiktavardžio pozicijoje vartojamos naudininko *muma*, *juma* formos reikšme galėjo neutralizuotis su kilmininko formomis ir gauti savybinio ir nesavybinio kilmininko reikšmes, plg.:

(1) *Mudu turiva pamotę* → *m u d v i e s pamotė nemylėjo m u d v i e s*;

(2) *Yra m u m a pamotė* → *m u m a pamotė nemylėjo m u m a*.

Kad kalbamosiose pozicijose jau buvo įvykusi asmeninių įvardžių naudininko ir kilmininko formų reikšmių neutralizacija, rodo tautosakos ir kitų tekstų duomenys, plg.:

(1) *Ak, koks puikus j u m a buts* BsLPĮ I 202;

(1a) *Katras iš m u m a Daugiaus pragėrėv?* JD 1026 (2x);

(2) *Kris ir m u d v e s¹ graudzios Ašereles* RD I 210;

¹ Kilmininko formos *mudwes*, *judwes*, vartojamos Rėzos dainose, greičiausiai skaitytinos kaip *mudvies*, *judvies*. Rėza ie dažniausiai perteikia ne tik grafemomis *ie*, *ė*, bet ir *e*, pvz.: *žienužė* RD I 142, *Lėpós* RD I 156, *Judwejų* RD I 206, *Lemenelio* RD I 226 etc. Kad kalbamasis dviskaitos kilmininkas greičiausiai buvo su *-ie-*, rodytų ir Kleino, Sapūno ir Šulco gramatikų skaitvardžio formos *dwieju* (kilm.),

(2a) *Kiek ant m u d v e s newiernū žodelū* RD I 210;

(3) [...] *Bes asch ius ir i u s u waikus docziau eiti?* BrRR 51;

(3a) [...] *idant ant m u s u neateitū Pawietris* BrRR 43.

Pirmojo sakinio žodžių junginio *juma buts* forma *juma* jau turi savybinio kilmininko reikšmę, plg. 2-ojo sakinio *mudvies graudžios ašarėlės* ir 3-ojo sakinio *jūsų vaikus*.

1a sakinyje su kilmininką valdančiu prielinksniu *iš* vartojama forma *muma* jau turi nesavybinio kilmininko reikšmę, kaip ir su kilmininką valdančiu prielinksniu *ant* vartojamos formos *mudvies* (2a) ir *mūsų* (3a).

Manyti, kad *muma*, *juma* kilmininko reikšmę gavo prielinksninėse konstrukcijose pasikeitus kai kurių prielinksnių valdymui, neleidžia posesyvinės konstrukcijos su *būti* transformai *muma*, *juma* + daiktavardis, t. y. būdvardžio pozicijoje atsidūrusių naudininko formų reikšmės pakitimas: naudininkas → kilmininkas, plg.: *yra m u m a brolelis* → *m u m a brolelis* ir *mudu turiva seserį* → *m u d v i e s sesuo*. Vadinasi, daug didesnė tikimybė, kad dviskaitos naudininkas gavo kilmininko reikšmę pirmiausia ne prielinksninėse konstrukcijose, o būdvardžio pozicijoje transformuojant posesyvinę konstrukciją su *būti* + naudininkas į „naudininkas“ + daiktavardis. Prie tokios naudininko formų *mūma*, *jūma* reikšmės raidos greičiausiai prisidėjo ir vienaskaitinių atoninių formų *mi*, *ti*, *si* semantinė struktūra. Kalbamosios formos buvo vartojamos kilmininko, naudininko ir galininko reikšmėmis ne tik Didžiosios, bet ir Mažosios Lietuvos raštuose ir šnektose (žr. R o s i n a s 1995, 10t.). Ypač dažnos jos Bretkūno tekstuose (Biblijos vertime). Vartojamos kilmininko pozicijoje jos turėjo dvi reikšmes: *savybinis* (kilmininkas), pvz.: *Sumigrįžki berneli* TD VII 29 ir *nesavybinis* (kilmininkas), pvz.: *Nemivadinket Naemi bet Mara* BrRR 112 etc.

Iš to, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad naudininko formos *muma*, *juma* tam tikrose pozicijose įgijo kilmininko reikšmę dar iki naudininką valdančių prielinksnių valdymo pakitimo, t. y. iki *prie* + naudininkas → *prie* + kilmininkas. Jeigu iki to sintaksinio pakitimo formos *muma*, *juma* nebūtų turėjusios kilmininko reikšmės, sunku būtų įsivaizduoti ir konstrukcijas **iš mūma*, **iš jūma* etc.

Bendra išvada galėtų būti tokia: posesyvumo raiškos konstrukcijoje su veiksmažodžiu *būti* arba **P^{naud.}** [**B^{vard.}** *būti* **A**] įvardžio formos *mūma*, *jūma* (resp. *man*, *tau*) laikytinos naudininko formomis, t. y. tebeturinčiomis naudininko reikšmę. Gramatikose, deja, naudininko formos *muma*, *juma* nefiksuojamos.

Kad greta sutrumpėjusių naudininko formų *mum*, *jum* dar egzistavo ir nesutrumpėjusios formos *mūma*, *jūma* (greičiausiai ir *mūmu*, *jūmu*), rodo Bretkūno tekstų

---

dwiem (naud.) PGr 325, *Dwiem* (naud.) SŠGr 136. Be to, skaitvardžio *du*, *dvi* ir įvardžio *abu*, *abi* kilmininkas lietuvių šnektose turi formą *dviē*, *abiē*, pvz.: *Nori d v i ē šimtų* Plut; *Tai katro tas laikrodis? – A b i ē* KzR (LKŽ II² 777t.).

daugiskaitinės formos *mums, jums* greta *mumus, jus* (žr. Rosinas 1995, 17) ir Bretkūno pastangos skirti sinkretizuotas naudininko ir kilmininko formas išplečiant kilmininko formą *mūma* kilmininko *-s* iš vienaskaitos kilmininko (*manę-s, manens*), plg.: *Nera [...] kursai sava ranka tarp muma s dweju gulditu* BrRR 133; plg dar klaipėdiškių *mudum-s, mudvim-s, žem. vedvim-s*.

ON THE ORIGIN OF SOME GENITIVE DUAL FORMS OF PERSONAL PRONOUNS

Summary

The article deals with the origin of the genitive dual forms *mūma* and *jūma*, which are personal pronouns used in the southern West Aukštaitian subdialect as well as in East Prussian Lithuanian texts and subdialects. Some scholars argue that the above forms are old dative-instrumental forms which acquired a genitive meaning in prepositional constructions only after the prepositions which govern the dative began to govern the genitive, i.e. when *prie* + dative → *prie* + genitive.

The article puts forward the idea that the said dative forms obtained a genitive meaning long before the change in the prepositional government. This became possible by transforming the possessive construction with the subject in the dative + *būti* into 'dative' + noun: *Mūma yra pamotė* ('She is a stepmother to us') → *Mūma pamotė* ('Our stepmother'), cf. *Aš turiu pamotę* ('I have a stepmother') → *Mano pamotė* ('My stepmother'). The change of the meaning of these forms could also have been influenced by the atonic singular forms *mi, ti, si* used in the genitive, dative and accusative meanings. Had this change of meaning not occurred in an adjectival position before the change in the prepositional government, the constructions **iš muma, *nuo muma* would hardly have arisen.

LITERATŪRA

Bezenberger A., 1877, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts, Göttingen.

Gargasaitė D., 1964, Lietuvių kalbos asmeninių įvardžių pirmojo asmens dviskaita, – Lietuvos TSR Mokslių Akademijos darbai, serija A, I (16), 231–242.

Gargasaitė D., 1976, Dviskaita, – Mūsų kalba, Nr. 5, 55–56.

Jablonskis J., 1957, Rinkiniai raštai, I, Vilnius.

Rosinas A., 1988, Baltų kalbų įvardžiai, Vilnius.

Rosinas A., 1995, Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida, Vilnius.

Zinkevičius Z., 2002, Rinkiniai straipsniai, I, Vilnius.

ŠALTINIAI

BrRR – J. Bretkūnas, Rinkiniai raštai. Parengė J. Palionis ir J. Žukauskaitė, Vilnius, 1983.

BsLPĮ – Lietuviškos pasakos įvairios, I. Surinko Jonas Basanavičius, Vilnius, 1993.

- JD – Lietuviškos dainos, III. Užrašė Antanas Juška, Vilnius.
LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, I², Vilnius, 1968; II², Vilnius, 1969.
PGr – Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1957.
RD – L. Rėza, Lietuvių liaudies dainos, I. Paruošė J. Jurginis ir B. Kmitas, Vilnius, 1957; II. Paruošė A. Jovaišas, Vilnius, 1964.
SŠGr – Sapūno ir Šulco gramatika, Vilnius, 1997.
TD – Tautosakos darbai, VII, Kaunas, 1940.

Albertas ROSINAS

Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lietuva

[*albertas.rosinas@flf.vu.lt*]

